

ИВАН К. ДОБРЕВ
(София)

СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО И ВЗАИМНА АДЕКВАТНОСТ ПРИ ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В ТЮРКСКИТЕ ЕЗИЦИ

У раду је приказана таква концепција о семантичко-функционалном јединству и узајамној адекватности врста речи у турско-алтајским језицима која има као основу семантичко-функционални приступ и према којој су врсте речи лексичко-граматички ентитети који се међусобно разликују на основу њима својственог општег категоријалног значења и одликују се властитом творбом речи, посебним морфолошким категоријама и посебним синтаксичким функцијама.

Анализът и оценката на две от съществуващите в тюркското езиковознание концепции за характера на частите на речта в тюркските езици дават основание да се направи изводът, че нито концепцията за синтактикофункционалната раздвоеност, нито пък концепцията за семантикофункционалната двойственост отразяват достатъчно пълно и последователно специфичното в характера на частите на речта в тези езици и именно поради това не може и не трябва да бъдат използвани в качеството на методологическа основа и средство при обяснението и описанието на морфологичния строеж на тюркските езици по принцип и на турския език в частност (вж. Добрев 1995; Добрев 1996). Необходимите за случая качества според нас притежава третата в разработената и използвана тук типология концепция за характера на частите на речта в тюркските езици, в основата на която лежи схващането за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици и която се отличава с конкретни основания, виждане за структурата на думата и граматичната форма, специфичен подход и разбирање за частите на речта и в специфична форма тълкува, обяснява и описва както общите за всички тюркски езици типични случаи, така също и присъщите само на турския език особености.

В начина, по който концепцията за семантико-функционалното единство на частите на речта се излага и обосновава от Б. А. Серебренников, определящ момент при частите на речта е тяхното значение, а не граматичното оформяне. От значенията на частите на речта се обуславят и техните синтактични свойства — способността на даден глагол да управлява допълнение е следствие от присъщото му преходно зна-

чение; свойството на съществителното да означава субекта или обекта на дадено действие е резултат от предметната му семантика. Единството на значенията и функциите представя частите на речта като функционално-семантически групи от думи. Всеки език притежава точно очертан сектор, което означава, че и всеки елемент на езика си има строго очертана и точно определена сфера на действие. Ако даден елемент на езика се проявява в ролята на прилагателно, то той винаги ще се проявява в тази роля, тъй като неговата функция е ограничена до неговия сектор. Ако друг елемент, напълно тъждествен по форма, се проявява във функцията на глагол, то това е само привидно тъждество — във функцията на другата част на речта се проявява друг езиков елемент, строго ограничен от собствената му сфера на действие. От тази гледна точка тат. *майур* „красив“ в изразите от типа на *Майур кыз* „красива девойка“, *Ул майур яза* „Той пише красиво“ и *Майурны йо-йыгыз!* „Дръжте красивия!“ не се проявява във функциите на три отделни части на речта — прилагателно, наречие и съществително, а това са три езикови елемента, притежаващи собствени сектори. Етимологическата връзка на тези думи в решението на проблема за частите на речта няма абсолютно никакво значение (Принципы описания языков 1976, 16–30).

Тази, както вече стана напълно ясно, коренно различна концепция за характера на частите на речта приема и допълнително обосновава Н. З. Гаджиева (1980), според която една дума не може да се проявява в ролята на различни части на речта и не може да притежава комплексното слято значение на различни части на речта. Всеки език си има ярко изразена секторна структура, откъдето и всеки елемент на езика притежава собствена, строго определена и строго очертана сфера на действие. Ако прилагателното *йабык* „слаб“ се проявява в ролята на прилагателно, то то винаги ще се проявява в тази роля, докато неговата функция е означена от неговия сектор. А ако думата *йабык* се проявява със значението „слабей“, то нейното външно сходство с прилагателното *йабык* е само привидно. Във функцията на друга част на речта фактически се проявява друг езиков елемент, строго ограничен от собствената му сфера на действие. Комплексни значения в действителността надали съществуват, а и външно еднаквите афикси *-к* имат различен произход (157; Вж. още Серебренников, Гаджиева 1986, 147–148, 219–220).

Към това виждане с известна уговорка следва да се отнесе и онази част от схващането на В. Г. Гузев /1979/, според която една и съща дума, запазвайки лексико-семантичната си цялост, в граматиката може да се включва в различни функционални редове, характеризиращи различни части на речта, откъдето се получават и различните части на речта. Един от примерите е *sonra* „след; после“, която дума се включва както в класа на наречията, така също и в класа на следлозите (39). Въпросната уговорка се състои в това, че така предложеното разбиране се отнася към разглежданата тук концепция не като цяло и още по-малко

с началото си, а само с оглед на неговия краен резултат. Определени възражения обаче предизвиква начинът на представяне и обяснение на този резултат, отнасящи се най-напред до приемането, че думата преди граматиката няма точно определен лексико-граматичен статус и трябва да се включи в граматиката, за да се раздели тази дума на две отделни части на речта. От всичко това проличава достатъчно ясно, че тук се допуска такъв начин на съществуване на думата, вероятно в идеално-виртуалната форма на езика, където тя е напълно откъсната и независима от граматичната структура на езика. Всъщност в тази форма думата съществува свързана едновременно с всичките присъщи на нейния клас и на неговите подкласове общокатегориални значения, тя се включва във всичките граматични категории, характерни за съответния клас, така че тук изобщо не може да става дума за някакво съществуване на думата във и преди граматиката. От друга страна така разгърнатите съображения безспорно имат за основа по-общото разбиране за думата като едностранно образуване, тук под дума се разбира само материалната форма, но не и единството от форма и значение — в противен случай двете различни значения към една и съща форма биха били достатъчно различни и различни по строеж и характер. Тази разлика в семантиката се подкрепя и доказва също така и от двете различни синтактични функции — с първото си значение думата или по-точно формата е в позиция на обстоятелствено пояснение за време, а с второто тя е граматичен конструктивен елемент в образуването на следложна група също така в позицията на обстоятелствено пояснение за време. В съвременния турски език, наречието освен това е и с ударение на първата сричка, а следлогът по правило — на последната. Следователно двете отделни думи са достатъчно различни и отдалечени една от друга и по значение, и по функция, те по принцип и „преди да се включат в граматиката“ принадлежат към различни лексико-граматични класове или са различни части на речта, които само по форма са частично омонимични.

Концепцията за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта не е нещо съвсем ново и присъщо единствено на тюркската граматика явление, но тя все пак е първо и единствено по рода си, напълно сполучливо и много навременно приложение и конкретизация спрямо тюркските езици на едно достатъчно разпространено и добре известно в индоевропейското и изобщо в езикознанието разбиране за приоритета и водещата роля на семантиката при определянето същността и главните отличителни черти на частите на речта, а така също и на израстващите от тази основа способности и форми за обособяване и идентификация на отделните думи по лексико-граматични класове. В светлината на това разбиране главен и основен белег на всяка част на речта е нейният лексически, семантически, семасиологически или лексико-граматически признак, на базата и с помощта на който лексико-граматичните класове не само възприемат, структурират, закрепват и отразяват в езика предметите и явленията от обективната

действителност, обединяват се и се противопоставят помежду си в цялостната и единна семантична структура на езика, вътре в която те образуват йерархически подредена система от повече или по-малко общи и обемисти лексико-семантични, лексико-граматични и собствено граматични класове и подкласове, но и се обособяват и разпределят на ясно и точно отграничени и определени групи, всяка една от които се характеризира и притежава кой да е от тези признаци.

Напоследък във връзка и около семантичното разбиране за частите на речта възникнаха и се изградиха редица по-частни схващания-форми на цялото, наличието на които превърна общото разбиране в самостоятелно направление в съвременната лингвистика, съществуващо и проявяващо се по различен начин в отделните регионални и национални лингвистични изследвания. В съвременното руско езикознание например най-разпространена и утвърдена по-частна разновидност на общосемантичното разбиране за структурата на езика е учението, според което частите на речта са лексико-граматични класове, които се различават помежду си не само и не толкова по своите формалноморфологични белези и синтактични функции, колкото от гледна точка на семантиката си (вж. напр. Тихонов 1968, 221). Точно тази ориентация на съвременното езикознание и на теоретико-методологически анализиранията, преценена и обоснована лингвистика в частност според нас никак не е случайна и тя е израз и стремеж към все по-пълното и задълбочено изучаване и осмисляне на езика като семантична структура и специфично средство за представяне на действителността и изразяване на мисленето. Повсеместната и широкомащабна семантизация на лингвистичните изследвания намира своя специфичен израз и в морфологията, където въз основа на един по-диференциран и систематичен подход към граматичните значения се уточнява и задълбочава и представата за семантичната основа както на цялата морфология на езика, така и на частите на речта на тяхното общо, комплексно равнище.

Семантичното направление за частите на речта се изгражда на базата и от теориите и изследванията на немалко езиковеди, изучаващи и описващи структурата и особеностите на типолого-генетически най-различни езици или групи от езици (вж. Принципы описания языков 1976, 16–24). И все пак тук специално трябва да бъдат отбелязани и споменати детайлно разработените и обосновани, семантически ориентирани концепции за частите на речта на такива езиковеди като акад. Шахматов, подробен преглед и анализ на учението за частите на речта на който може да се види например при В. В. Виноградов (1975, 424–427), а така също и на Л. В. Щерба (1957) с неговото вече станало пословично, но много тънко и проникновено изказване, че ние не смятаме думите *маса* и *мечка* за съществителни, защото те се скланят, а ги скланяме, защото те са съществителни (64). И на последно място в този бегъл преглед семантически ориентираното учение за частите на речта има своите представители и защитници и в западноевропейското

езикознание. Тук морфологоцентрическите концепции общо взето твърде охотно използват в качеството на емпирична база и пример, илюстриращ и доказващ собствените им построения, английския език, който според авторите на тези концепции с голяма лекота превръща съществителните в глаголи и обратно. Но точно по този повод О. Есперсен (1958) забелязва много точно и вярно, че именно английският език никога не смесва тези два лексикални класа, дори и тогава, когато той използва едни и същи форми ту като съществително, ту като глагол — омонимичните форми винаги са различни и семантически, и морфолого-синтаксически, така че тяхната принадлежност към отделните части на речта изобщо не предизвиква съмнение, а самите те се явяват частично омонимични (54).

Маркирайки по този начин в един най-общ план и пределно кратко както най-близката генетична основа, така също и някои от аналозите на съвременната концепция за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици, остава само да обобщим, систематизираме по съответния начин и да представим в един позитивен порядък всичко онова от казаното до тук, което изгражда и оформя основите и структурата не на някое друго, а именно на нашето виждане-форма на тази концепция и то не по принцип, във връзка с тюркските езици изобщо, а конкретно, с оглед характера и най-общата структура на частите на речта в турския език. В своя най-общ и систематизиран вид това виждане би трябвало да изглежда по следния начин: Частите на речта са граматични класове от думи, всеки един от които се обособява и обединява въз основа на присъщото му общокатегориално значение и се характеризира със собствено словообразуване, морфологични категории и синтактични функции. Отделната дума-представител на даден лексико-граматичен клас притежава точно определена и ясно отграничена семантична структура, състояща се от достатъчно богат и разнообразен, но все пак краен набор от лексико-граматични семантични признаци (семи), които обединявайки се помежду си, образуват три сравнително самостоятелни и обособени подсистеми — лексико-семантична, морфологична и синтактична. Важно и централно място сред всички семантични признаци и думата заема основният общокатегориален признак, лексико-граматичното значение, което реално съществува и се проявява под формата на такива семи като предметност, призначност, процесуалност и др. Лексико-граматичното значение израства от индивидуалните и частнокатегориалните признаци и определя и задава същността и характера на съответната дума като принадлежаща към дадена част на речта, нейната граматична форма и синтактична функция. Във всяка лексико-граматична семантична структура присъствува само един единствен основен общокатегориален признак, като тази единственост на водещия, интегриращ и диференциращ думите признак се повтаря и на останалите, по-долни равнища на организация на семантичната структура на думата. Семантичните при-

знаци никога не са едновремено противоположни и равноположени, а винаги са разнокатегориални и противопоставени, като се располагаат на различни места в отделните подсистеми на семантичната структура — лексико-семантична, морфологична или синтактична. Благодарение на специфичната вътрешна координация и субординация на признаците граматичната семантична структура на думата се включва и образува различно разположени една спрямо друга по-общи или по-частни опозиции и парадигми, намиращи се на различни равнища и в различен ракурс вътре и спрямо морфологичната организация на езика.

Външен израз, проява и форма на съществуване на граматичните празници на думата са присъщите на граматичната ѝ форма морфологични категории и съответните им първични и вторични синтактични функции, строго специфични и ограничени както по характер, така също по брой и състав в рамките на даден лексико-граматичен клас или част на речта. Граматичните семантични признаци и на първо място основният общокатегориален признак имат за външен израз и проява материалноформални средства с разнообразен характер, които не винаги са и трябва да бъдат морфологични, а може да бъдат още и фонетични или синтактични поотделно или в съчетание едно с друго. Всяка отделна част на речта притежава и се характеризира с една, най-много две основни синтактични функции, едната от които във всички случаи е главна и първична по произход и именно тя определя и формира нейната вътрешна семантична структура. Отделната дума, принадлежаща към дадена част на речта, се проявява и реализира само и единствено в рамките на синтактичните функции на собствения си лексико-граматичен клас, като промяната в синтактичната ѝ реализация води или е резултат съответно и от промяна в семантичната структура и лексико-граматичната природа и статус на тази дума. Морфологичните категории и синтактичните функции на дадена част на речта като външна проява и израз на вътрешно присъщите и заложените в семантичната ѝ структура външно насочени способности са вторични и производни от тази семантична структура и като цяло образуват строго специфично и единствено за всяка част на речта морфолого-синтактично обкръжение, периферия или сектор, наличието и присъствието на който, по силата на тази структурно-функционална връзка, е и достатъчното и основно указание и доказателство за присъствието и наличието и на съответната им лексико-граматична структура. Присъствието и проявата на дадена дума в типичния за нейния клас морфолого-синтактичен сектор е указание и доказателство за наличието у тази дума и на типична за този лексико-граматичен общокатегориална семантична структура. Присъствието и наличието пък на друга дума, макар и еднаква по форма с предишната, в друг морфолого-синтактичен сектор е указание и доказателство и за наличието на качествено нова семантична структура, различаваща се от първата на степен поне един диференциален граматичен признак и формално съотнасяща се към нея като частично омонимична. От друга страна ча-

стично омонимичните думи, които се намират в различни, нетипични за всяка една от тях синтактични позиции, притежават нетъждествени семантични структури и принадлежат съответно към различни части на речта.

Конкретните съществителни имена и конкретните, физическите глаголи, обозначаващи неедновременно и неразчленено, а поотделно и самостоятелно съответно непосредствено наблюдаемите и включени в ежедневно сетивно-практическа дейност на първобитния човек материални, одушевени и неодушевени предмети и онзи набор от присъщите им действия, благодарение на които се реализира същата тази сетивно-практическа дейност, водеща към осигуряването и задоволяването на основните и първични жизненоважни потребности на човека, са първите и основни части на речта, които се формират и се намират съвсем в началото на възникването и развитието на езика. Граматичната структура на думите възниква и се развива паралелно и едновременно с лексикосемантичната. Под формата на лексико-морфологически или синтактически обозначени и съществуващи признаци тези структури се развиват и разгръщат на базата на вече наличните лексико-граматични елементи по пътя на тяхната семантико-функционална транспозиция, специализация и диференциация във вид на смяна на мястото и функцията на елемента в синкретичния номинативно-комуникативен комплекс на изказването, в резултат на което той придобива и нови, допълнителни семантика и функция, които впоследствие се отграничават от първичните и се дозакрепват допълнително чрез нови, специални формални показатели с фонетико-морфологичен или синтактичен характер.

Частите на речта съществуват в идеално-виртуалната форма на езика като съставки на точно определен и ограничен лексико-граматичен клас в рамките и съгласно парадигматическия принцип на организация на структурите на езика и тук те носят със себе си и са включени едновременно в цялата подсистема от множество лексико-граматични признаци, свойства и отношения, присъщи им както на самите тях като сравнително отделен и самостоятелен представител на съответната част на речта, така също и на техния лексико-граматичен клас като цяло. При прехода на идеално-виртуалната дума от езика към речта в процеса на речеобразуването-общуване, което има за резултат окончателно оформеното и материално-формално съществуващото изказване, тя пренася в речта и актуализира семантико-формално само една и точно определена част от целия си набор от семантични признаци и отношения със съответните им лексико-граматични форми, които са присъщи на тази дума в качеството ѝ на индивидуален езиков елемент, принадлежащ към строго определен и фиксиран лексико-граматичен клас.

Всяка част на речта и съответните ѝ лексико-граматични единици през всеки конкретен отрязък от историческото развитие на езика са строго ограничени и ясно определени на всички равнища и аспекти на формално-семантичната и функционалната си структура, съгласно

вътрешната организация на която по принцип нито целият клас, нито пък неговите съставки преминават или се пресичат и пренасят в границите и на мястото на тези от съседните лексико-граматични класове и подкласове. Временното и преходно преминаване и използване на дадена дума, спадаща към определена част на речта, в границите и в синтактичната функция на друга част на речта се осъществява под формата на транспозиция с присъщите ѝ разновидности — субстантивация, адектизация, адвербиализация и др., всяка една от които е непостоянна или окازیонална. Материални средства на транспозицията са словоизменителните морфологични елементи в съчетание със специфичната синтактична позиция, в резултат от прилагането и използването на които изходната дума временно губи присъщия ѝ като принадлежаща към определена част на речта основен общокатегориален признак и придобива привнесения и съдържащ се в допълнителните морфолого-синтактични средства признак, характерен и принадлежащ на онази част на речта, към която думата преминава с нова, но все пак непостоянна и временна лексико-граматична структура, същност и природа. Независимо от всичко това и по форма, и по значение и функция новата дума е напълно различна от изходната, а генетическото тъждество и структурно-функционалните различия едновременно концептуално-терминологически следва да се отразяват по един адекватен на този сложен, двойствен езиков процес и механизъм начин и ако прилагателното например се транспонира в съществително, то то се превръща в субстантивирано прилагателно, което по същество е и неговото наименование.

Появата, развитието и образуването на новите думи се осъществява с помощта и благодарение на наличните в езика словообразователни способности и съответните им средства — лексико-морфологичен или афиксация, лексико-синтактичен или композиция и лексико-семантичен или конверсия. В процеса на словообразуването характерният и присъщ на производящата дума основен общокатегориален признак се измества и заменя от допълнително привнесения в изходната семантична структура нов общокатегориален признак, така че в тази структура няма и не може да има два, еднакво равноположени противоположни, едновременно съществуващи и проявяващи се основни общокатегориални признака, а само един единствен, благодарение и чрез който производната дума се включва и функционира в рамките на нов, съответен на този признак лексико-граматичен клас или подклас. Специално конверсията като вид словообразуване има за основа и форма на проявление временната семантико-функционална транспозиция на дадена дума, спадаща към определена част на речта, в нетипична, но все пак семантически мотивирана и допустима синтактична позиция, и с ново, присъщо на другия клас лексико-граматично значение. Многократното използване на същата дума в тази позиция с новото ѝ лексико-граматично значение води до семантико-функционална диференциация и специализация на изходната дума и като форма, и като значение, така че като

резултат се получават и са налице две отделни думи, напълно различни по лексико-граматично значение и същност и най-вече по синтактична функция, поради което еднаквостта на формите им не е пълна, а частична.

Отделните подгрупи в различните лексико-граматични класове се образуват и попълват благодарение и с помощта на особен вид, функционално-граматично словообразуване, при което основният общокатегориален признак не се променя или измества от друг, а се запазва и с помощта на специален, подкласов общокатегориален признак се интерпретира, модифицира и представя като една малко по-различна и двойствена по характер семантико-функционална структура спрямо основната и първична лексико-граматична семантична структура. Специално при глаголите това модифициране и двойствено представяне се дължат на привнасянето и присъединяването към общокатегориалния признак „процесуалност“ с помощта на специални, формообразователни или функционално-граматични словообразователни средства на допълнителния и по-нисък по ниво на съществуване и проява, функционално-граматичен общокатегориален, но не и основен признак „предметност“, „предметна призначност“ или „процесуална призначност“. Наличието на тези признаци при някои от формално близките функционално-граматични форми на глагола ги включват и представят като принадлежащи не към един и същ подклас с две противоположни значения, а към два коренно различни и отделни подкласа, всеки един от които се характеризира със собствено функционално-граматично значение, форми и синтактична функция. В този случай „предметността“ и разновидностите на „призначността“ съвсем не са еднородни и равноположени с основния общокатегориален признак на глагола „процесуалност“, а допълнителни, зависими и подчинени, което намира израз в разполагането им в специални словообразователни елементи, така че в езика тези признаци реално съществуват и се проявяват като форма и възможност за частично включване и отнасяне на глаголоподобните — инфинитиви, причастия и деепричастия, към съответните им функционално тъждествени, първични и основни лексико-граматични класове, каквито са съществителните, прилагателните и наречията.

Съществена за разределението на думите по части на речта характеристика на лексико-граматичните класове е омонимията, която се наблюдава при голяма част от техните елементи. Най-дълбока основа и причина за появата и наличието на омонимията е способността на лингвосомиотичните единици на базата на една и съща материална форма да развиват и притежават различни по степен на близост значения — асиметричен дуализъм на езиковия знак, по силата на което начално единната и единствена форма се разцепва и продължава да съществува и функционира в езика в две отделни форми, които заедно с присъщите им значения образуват и две отделни и напълно различни лексико-граматични единици.

Омонимията като форма и способ на формалноструктурно развитие, актуално-материална експликация и начин на съществуване на стремящите се към пълна тъждественост семантико-функционално нетъждествени семиотични форми е краен резултат, пресечна точка от една страна на тенденцията към тяхното изравняване и от друга — на тенденцията към постигането на максимално допустима и възможна смислоразличителна функция по отношение на обозначаваното съдържание, които тенденции са вътрешно присъщи на езика като система от знаци. В своята обективнореална цялостност и комплексност омонимията никога не достига своя предел, никога не е пълна и в актуалната реч тя непрекъснато се сменя и ограничава с помощта на специфичен набор от фонетико-морфологични и синтактични средства и способности, всяко поотделно или в съчетание с останалите. Специално при формалноструктурно частично тъждествените прилагателни и наречия в качеството на неутрализиращо средство и способ турският език използва синтактичната позиция, която е минималният диференциращ признак, отграничаваш съответно прилагателното с неговата субстантивноатрибутивна, от наречието с неговата глаголноатрибутивна, адвербиална функция. А омонимията при миналите и бъдещите мастари (инфинитиви) и съответните им по форма причастия освен чрез синтактичната позиция се неутрализира още и с помощта на задължителните за първите падежни окончания, в парадигмата на които те се включват по силата и благодарение на присъщия им функционално-граматичен, но не и лексико-граматичен или основен общокатегориален признак „предметност“. Така че и тук, както и в по-горните случаи, омонимията не е пълна, а частична.

В основата на концепцията за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици лежи определен общограматичен подход, който, поради общата си насоченост и специфичен акцент върху семантико-функционалната организация на езика, придружен от конкретна представа за ролята и мястото на семантико-функционалните компоненти в структурата, функционирането и обособяването на частите на речта като лексико-граматично явление, може да се определи най-общо като семантико-функционален. Първата и основна характеристика на семантико-функционалния подход към частите на речта се заключава в това, че той се формира и формулира в рамките и по отношение на теорията за частите на речта като централна морфологична категория, като основа и начало на цялото по-нататъшно разгръщане, описание и обяснение на лексико-граматичните класове на различни равнища на обобщение и от редица по-частни гледни точки, в резултат на което следва да се получат множество допълващи се, по-конкретни описания, цялото еднородно единство от които отразява и представлява по същество цялостното описание на морфологичния строеж на езика. Ето защо и по обект, и по сфера на действие, а следователно и по същност и природа, семантико-функци-

оналният подход в този си вид, не е нито общограматичен, нито тясно семантичен или общолингвистичен, а собствено морфологичен.

От друга страна морфологичният семантико-функционален подход към частите на речта в тюркските езици изобщо и в турския език в частност се характеризира и с точно определена, конкретна емпирична база под формата на части на речта, принадлежащи именно и единствено на тюркските и по-специално на турския език, поради което той не може и не бива да се квалифицира като чужд или привнесен, а като собствено тюркски, съответно като турски морфологичен подход. По същия начин и присъщият на останалите две концепции за характера на частите на речта в тюркските езици морфологоцентричен подход, независимо че има своите по-дълбоки исторически връзки и генетични основания във външни на тюркската граматика лингвистични направления, все пак именно поради конкретизацията и връзките си с тюркския езиков материал, не може да се приеме за индоевропейски или някакъв друг, а за собствено тюркски и по произход, и по обект и назначение, а следователно и по природа и същност. Ето защо семантико-функционалният от една страна и морфологоцентричният, от друга, видове подход не се противопоставят един на друг като свой-чужд, а като насочени и придаващи водещо значение и по-голям относителен дял при обяснението и описанието на частите на речта съответно или на формално-морфологичните, или пък на семантико-функционалните страни и черти на семиотичноструктурно неединната и двойствена дума и на съответните ѝ лексико-граматични класове. Именно в тази раздвоеност на думата като основна езикова единица със семиотична природа се съдържат най-дълбоките причини и основания както за появата, така също и за противопоставянето на тези два вида подход.

Окончателното решение на проблема за основанията, предимствата и целесъобразността на всеки един от видовете подход обаче не лежи нито в границите на самата дума, нито пък в самите видове подход, а извън тях, във и над съответните им теории под формата на конкретен метатеоретичен анализ и оценка в две основни направления: 1. Доколко всеки един от тях и съответната му теория се съгласуват и са съобразени както с най-новите, съвременни представи за същността, онтологията и структурата на езика изобщо и на морфологичния строеж на тюркските езици в частност и лежащите зад и над тях представи за онтологията и структурата на системите от този тип и на материалните обекти изобщо, а така също и с научно установените и утвърдени форми и методи за анализ, систематизация и описание на тези обекти, включително и на морфологичния строеж на тюркските езици като обект, който притежава както общи за всички езици и материални обекти страни и черти, така също и специфични, присъщи само на него черти и особености. 2. Доколко всеки един от тези видове подход и съответните му форми и методи за описание и представяне на емпиричните факти функционира ефикасно по отношение на специфичния тюркски материал и описва

достатъчно пълно, задълбочено и последователно отделните страни и черти на морфологичната структура на тюркските езици изобщо и на турския език в частност.

Независимо от сложността и големия обем на така поставената задача, все пак за получаването на едно начално, но не и субективно мнение относно обосноваването и целесъобразността на видовете подход напълно достатъчно ще бъде да се забележи, че всъщност от гледна точка на историческото развитие на тюркската граматика настоящата концепция за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта се появява, изгражда и формулира в своя сравнително цялостен и завършен вид едва и непосредствено след концепцията за семантичката двойственост, която пък от своя страна се намира в същото положение и роля спрямо концепцията за функционалната раздвоеност на частите на речта в тюркските езици. Точно този ред на формиране и поява на всяка една от трите концепции очевидно никак не е случаен и той следва да се приеме като специфичен израз-потвърждение на обосноваването и целесъобразността на семантико-функционалния подход към частите на речта в тюркските езици.

Не по-малко показателни в това отношение са и многото случаи в тюркската граматика на противоречиви решения по един и същи проблем, които често се дължат не само на това, че отделните езиковеди не винаги спазват изходните си принципи и често прибегват до решения, свързани или принадлежащи към различни и дори коренно противоположни виждания за същността, структурата и развитието на частите на речта, но най-вече на това, че някои от тях напълно съзнателно и целенасочено са възприели семантико-функционалния подход и съответната му концепция за характера на частите на речта в кой да е тюркски език като цяло или пък с оглед на дадена негова част. Според нас такива например са случаите с якутската академична граматика и с башкирския езиковед З. Абсалимов, крайните решения на които относно лексико-граматичната природа и принадлежност на прилагателните и съответните им наречия срещат определена съпротива или се квалифицират като неадекватни на собствено тюркския подход по въпроса от страна на автори, използващи или прилагачи друг подход и друга концепция за характера на частите на речта в тюркските езици (по-подробно представяне и анализ вж. при Добрев 1995, 140–142, а така също и Щербак 1987, 12, бел. 9).

Вземайки предвид, наред с всичко останало, и последно разгърнатите и накратко аргументирани съображения за обосноваването и целесъобразността на семантико-функционалния подход към частите на речта като операционално-функционална форма и израз на концепцията за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици, считаме, че вече е напълно възможно да формулираме и предложим и задължителното за този момент и това място обобщаващо заключение, а именно: Независимо че това схва-

шане за характера на частите на речта в тюркските езици си има своите концептуални аналози и в други лингвистични направления, все пак като цяло то е напълно оригинална и специфична за тюркските езици форма на разкриване, описание и обяснение на характера на частите на речта в тях. По същество тази концепция описва и обяснява нетъждествените синтактични функции и употреби с предварително формираните и съществуващи като значение на думите нетъждествени семантични структури, обозначаващи или изразявани чрез частично омонимични форми. В нейната основа лежи ясно и точно определено, и теоретически, и емпирически обосновано и мотивирано виждане за същността, структурата, функциите, методите и формите за обособяване и систематизация на частите на речта в морфологичната структура на тюркските езици изобщо и на турския език в частност, на базата и с оглед на което се формира и формулира и специфичен за тази концепция цялостен подход към частите на речта като граматично явление. На този етап от развитието на тюркската граматика концепцията съществува и е представена не само от общолингвистичните и теоретикограматичните постановки и съображения на редица езиковеди-тюрколози, но така също и от конкретноемпирични описания и изследвания, по-нататъшното разгръщане и задълбочаване на които безспорно ще допринесе и за по-пълното и последователно описание и обяснение на морфологичната структура на тюркските езици изобщо и на турския език в частност. Специално за случая концепцията за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици в така разработения и предложен до тук вид е напълно завършена и достатъчна основа, съдържаща в себе си и необходимите насоки и перспективи на разгръщане, за много и най-различни, по-конкретни проучвания и описания на морфологичния строеж на турския език, едно от които е и разпределението на наличните в този език думи по части на речта, реализиращо се по определен начин и под формата на класификация на частите на речта в турския език.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Виноградов В. В., Избранные труды — Исследования по русской грамматике, М., 1975.
 Гаджиева Н. З., О морфологической реконструкции тюркских языков — Проблемы современной тюркологии, Алма-Ата, 1980.
 Гузев В. Г., Старосманский язык, М., 1979.
 Добрев И. К., Концепцията за синтактикофункционалната раздвоеност на частите на речта в тюркските езици — Лужнословенски филолог, кн. 51, 1995, Београд.
 Добрев И. К., Концепцията за семантико-функционалната двойственост на частите на речта в тюркските езици — Лужнословенски филолог, кн. 53, 1997, Београд.
 Есперсен О., Философия грамматики, М., 1958.
 Принципы описания языков мира, М., 1976.
 Серебренников Б. А., Н. З. Гаджиева, Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков, М., 1986.
 Тихонов А. Н., Части речи — лексико-грамматические разряды слов — Вопросы теории частей речи, Л., 1968.

Щерба Л. В., Избранные работы по русскому языку, М., 1957.

Щербак А. М., Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков — Наречие, службённые части речи, изобразительные слова, Л., 1987.

Резиме

Иван К. Добрев

СЕМАНТИЧКО-ФУНКЦИОНАЛНО ЈЕДИНСТВО И УЗАЈАМНА АДЕКВАТНОСТ ВРСТА РЕЧИ У ТУРСКО-АЛТАЈСКИМ ЈЕЗИЦИМА

У овој трећој по реду приказаној концепцији о карактеру врста речи у турско-алтајским језицима уопште, и у турском језику посебно, као основни критеријум њиховог разликовања уважава се семантика, а не граматичко уобличавање. Лексичко-граматичко значење, наиме, одређује и њихова својства која се испољавају како у граматичком облику, тако и у синтаксичким функцијама речи. Према томе, врсте речи су лексичко-граматички ентитети који се међусобно разликују својим основним категоријалним значењем — значењем предмета, процесуалности, особина и т.д., а при том се одликују властитом творбом речи, и посебним морфолошким категоријама, и синтаксичким функцијама. Хомонимија, до које долази код неких речи и облика, никада није у актуелном говору потпуна, она се, наиме, непрекидно неутрализује и ограничава путем специфичног мноштва фонетских, морфолошких и синтаксичких средстава.